

УДК 811.162.1'373.7

КОНТЕКСТУАЛЬНІ ІННОВАЦІЇ ПОЛЬСЬКИХ КІНЕМАТИЧНИХ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ ЕМОЦІЙ

Оксана ЛОЗИНСЬКА

*Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, Львів, 79000, e-mail: oxanalozynska@rambler.ru
Кафедра польської філології*

У статті проаналізовано контекстуальні інновації як один із типів змін польських кінематичних фразеологічних одиниць на позначення емоцій. Встановлено їх різновиди та особливості функціонування в текстах сучасної польської мови, зроблено спробу з'ясувати причини їх появи.

Ключові слова: кінематична фразеологічна одиниця, нормативна фразеологічна одиниця, фразеологічна інновація, контекстуальна інновація.

Контекст відіграє надзвичайно важливу роль у розумінні й адекватному сприйнятті фразеологічної одиниці (далі ФО). Адже фразеологізм як одиниця мови має лише потенційні властивості. Тільки в мовленні, в певному контексті відбувається актуалізація його потенційних властивостей. Такий механізм переходу слів і словосполучень від значень до їхніх смислів описав швейцарський мовознавець Ш. Баллі¹. Доволі часто саме контекст стає засобом модифікації значення і/чи структури ФО, актуалізуючи, перерозподіляючи, увиразнюючи чи приховуючи ті чи інші сенси ФО.

В останні десятиліття в польському та українському мовознавстві широко розгорнулося дослідження проблем функціонування фразеологічних одиниць у художніх та публіцистичних текстах. Зокрема, питання зміни ФО під впливом контексту досліджували мовознавці В. Білоноженко та І. Гнатюк², О. Бойко³, А. Григораш⁴, І. Єременко⁵, С. Пташник⁶, А. Супрун⁷, Н. Хороз⁸, Г. Дзямска-Ленарт⁹, Я. Ліберек¹⁰ та ін. Актуальність пропонованої розвідки зумовлена відсутністю в польському й українському мовознавстві комплексних

¹ Див.: Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики. Київ, 2004. С. 155.

² Білоноженко В., Гнатюк І. Функціональна та лексична розробка українських фразеологізмів. Київ, 1989. С. 84–87.

³ Бойко О.В. Приемы реализации экспрессии устойчивых словесных комплексов в сатирико-юмористических жанрах (в сопоставлении с украинским языком). Автореф. дис. ... канд. филол. наук. Днепропетровск, 1981. С. 13–18.

⁴ Григораш А.М. Фразеологические инновации в современной публицистике Украины: на материале русскоязычной и украиноязычной прессы 1990-х – 2000-х годов. Київ, 2008. С. 313–382.

⁵ Єременко І.А. Фразеологія в системі російської мови та епістолярному дискурсі. Львів, 2009. С. 82–91.

⁶ Пташник С.Б. Структурно-семантичні особливості фразеологічних модифікацій та їхні функції в німецькому газетному тексті. Автореф. дис. ... канд. филол. наук. Львів, 2003. С. 7–8.

досліджень, присвячених функціональним особливостям контекстуальних інновацій кінематичних ФО на позначення емоцій у сучасних текстах. З огляду на це, об'єкт даного дослідження становлять контекстуальні інновації як один із типів змін польських кінематичних фразеологізмів на позначення емоцій. Кінематичними фразеологізмами у цій статті вважаються ФО, прототип і внутрішня форма яких зводяться до лінійного опису мімічної чи жестикуляційної поведінки людей. Мета статті – з'ясувати типи та особливості функціонування контекстуальних інновацій кінематичних ФО на позначення емоцій у текстах сучасної польської мови.

У ході дослідження контекстуальних інновацій проаналізовано 500 польських кінематичних ФО на позначення емоцій, вилучених методом суцільної вибірки із фразеологічних і загальних словників польської мови. Це, передовсім, “Słownik frazeologiczny języka polskiego” С.Скорупки (далі SFJP), “Słownik frazeologiczny współczesnej polszczyzny” за редакцією С.Бомби, Я. Ліберека (далі SFWP), “Wielki słownik frazeologiczny języka polskiego” за редакцією П.Мюльднер-Нецковського (далі WSFJP), “Inny słownik języka polskiego PWN” за редакцією М. Банька (далі InnySJP), “Uniwersalny słownik języka polskiego” за редакцією С.Дубіша (далі USJP), “Wielki słownik frazeologiczny PWN z przysłowiami” за редакцією А.Клосінської, Е.Соболь, А.Станкевич (далі WSFzP), “Wielki słownik frazeologiczny” Р.Лебди (далі WSF), електронний “Słownik języka polskiego PWN” (далі słownik PWN). Джерелом досліджуваного матеріалу стали два корпуси текстів польської мови: Korpus tekstów języka polskiego PWN (korpus.pwn.pl)¹¹, який охоплює 40 млн. слів, та Korpus IPI PAN (korpus.pl)¹², який налічує 70 млн. слів. У цих корпусах виявлено 299 випадків контекстуальних інновацій зі зміною 98 нормативних ФО.

При аналізі фразеологічних інновацій, слідом за С. Бомбою, розрізняємо два типи контекстів: мінімальний та максимальний¹³. Мінімальним контекстом, тобто найближчим оточенням ФО, є, як правило, фіксована в словниках польської мови сполучуваність ФО. Максимальний контекст – це певне лексичне тло ФО, на якому відбувається семантична та стилістична реалізація ФО¹⁴. З огляду на таке розуміння контексту, розрізняємо два типи контекстуальних змін: 1) фразеологічні інновації розширення сполучуваності, тобто, інновації, що виникають під впливом мінімального контексту; 2) фразеологічні інновації, що виникають під впливом максимального контексту.

I. Фразеологічні інновації розширення сполучуваності

До складу фразеологічної норми входять не лише ФО, а й способи поєднання їх з елементами найближчого контексту. Специфікою польських нормативних кінематичних ФО на позначення емоцій є логічне відкриття ними одного або двох місць для іменників чи займенників на позначення назв осіб. У випадку бівалентних кінематичних ФО принаймні одне з двох “порожніх місць” займає іменник чи займенник на

⁷ Супрун А.П. Семантико-стилістичні особливості фразеологічних одиниць. Автореф. дис. ... канд. філол. наук. Дніпропетровськ, 1999. С. 9–10.

© Лозинська О., 2012

⁸ Хороз Н. Трансформації фразеологізмів у текстах сучасних хорватських газет. Автореф. дис. ... канд. філол. наук. Київ, 2008. С. 10–13.

⁹ Dziamska-Lenart G. Innowacje frazeologiczne w powojennej felietonistyce polskiej. Poznań, 2004. S. 115–126.

¹⁰ Liberek J. Innowacje frazeologiczne w powojennej fraszce polskiej. Poznań, 1998. S. 89–136.

¹¹ Korpus Języka Polskiego Wydawnictwa Naukowego PWN. – Режим доступу: <http://korpus.pwn.pl/>.

¹² Korpus IPI PAN. – Режим доступу: <http://korpus.pl/>.

¹³ Bąba S. Zagadnienia aktualizacji frazeologizmów w języku poetyckim Józefa Barana // Z problemów Frazeologii Polskiej i Słowiańskiej: W 6 t. Wrocław, 1988. T. 5. S. 124–125.

¹⁴ Bąba S. Innowacje frazeologiczne współczesnej polszczyzny. Poznań, 1989. S. 185.

позначення назви особи. Найчисленнішими серед них є ФО, що відкривають одну позицію в контексті.

У корпусах текстів польської мови зафіксовані випадки порушення нормативної сполучуваності ФО, що проявляється в набутті фразеологізмом здатності відкривати непередбачені нормою контекстуальні “вакансії”. Цього типу зміни С. Бомба¹⁵ та його послідовники Я. Ліберек¹⁶, Г. Дзіамська-Ленарт¹⁷ та ін. називають **інноваціями розширення сполучуваності** (innowacje rozszerzające) ФО.

У працях мовознавців трапляються й інші назви прийому розширення сполучуваності ФО, наприклад: “власне семантичні трансформації”, в яких “фактором розвитку значення виступає лексична сполучуваність”¹⁸, “руйнування семантичної сполучуваності ФО”¹⁹, “зміна селекційних обмежень фразеологізму” / “недотримання селекційних обмежень фразеологізму” / “порушення правил лексико-семантичної сполучуваності ФО”²⁰, “переносне використання ФО”²¹ та ін.

При аналізі фактичної реалізації прийому розширення сполучуваності ФО в текстах дослідники використовують різні класифікації. Так, два види руйнування об’єктних зв’язків ФО виокремлює А. Супрун: “жива істота – нежива істота” та “нежива істота – жива істота”²², три типи лексичних метафор фіксує А. Григораши: “неживому – живе”, “живому – живе”, рідше “неживому – неживе”²³.

З огляду на те, яку позицію відкриває кінематична ФО – підмета чи додатка, виокремлюємо три групи інновацій розширення сполучуваності ФО, що є 1) персоніфікацією підмета; 2) персоніфікацією додатка; 3) персоніфікацією і підмета, і додатка. Ці три групи інновацій розширення сполучуваності ФО використовуємо при подачі статистичних даних у наступній класифікації.

Зважаючи на характер семантичних змін “вакансій” ФО, виокремлюємо такі групи:

1. Персоніфікація організацій та угруповань (65 ФО у 171 контексті, з них у позиції підмета 141 контекст, у позиції додатка – 15 контекстів та 15 контекстів з двома позиціями (підмета та додатка).

У цій групі інновацій розширення сполучуваності ФО відбувається на основі трьох типів персоніфікації:

1) персоніфікація через вживання збірних іменників на позначення сукупності людей, об’єднаних певними відносинами, наприклад, молодь, обслуга, сім’я, братія, народ, команда, публіка, суспільство, угруповання, еліта, робочий клас, “низи”, охорона, служба, оточення, керівництво.

Як приклад – зміни у контексті в межах нормативної лексико-семантичної сполучуваності ФО (*ktoś*) *trzyma (za kogoś) kciuki* “хтось затискає кулак, бажаючи комусь успіху при залагодженні якоїсь справи, на екзамені і т.п.” (USJP): [...] *To pięknie, że cały naród trzyma kciuki za naszego reprezentanta* [...] (korpus.pl). У цьому прикладі відбулося розширення обсягу денотації ФО з *ktoś* (особа) на *coś* (народ), причому іменник *naród* є збірним іменником, який називає сукупність людей за певною етнічною чи територіальною приналежністю;

¹⁵ Bąba S. Innowacje frazeologiczne współczesnej polszczyzny. S. 64.

¹⁶ Liberek J. Innowacje frazeologiczne w powojennej fraszce polskiej. S. 137–148.

¹⁷ Dziamska-Lenart G. Innowacje frazeologiczne w powojennej felietonistyce polskiej. S. 103–114.

¹⁸ Білоноженко В., Гнатюк І. Функціональна та лексична розробка українських фразеологізмів. Київ, 1989. С. 84–87.

¹⁹ Супрун А.П. Семантико-стилістичні особливості фразеологічних одиниць. С. 9–10.

²⁰ Rajdzińska A. Frazeologizmy jako tworzywo współczesnej poezji. Lublin, 1993. S. 51–55.

²¹ Григораши А.М. Фразеологические инновации в современной публицистике Украины: на материале русскоязычной и украиноязычной прессы 1990-х – 2000-х годов. С. 378–382.

²² Супрун А.П. Семантико-стилістичні особливості фразеологічних одиниць. С. 9–10.

²³ Григораши А.М. Фразеологические инновации в современной публицистике Украины: на материале русскоязычн. и украинояз. прессы 1990-х – 2000-х годов). С. 378–382.

2) персоніфікація через вживання іменників на позначення певної кількості людей, наприклад вісімка / дванадцятка / двійка / одинадцятка / шістка.

Прикладом цього типу зміни є розширення нормативної сполучуваності ФО (*ktoś*) *utarł (komuś) nosa* “хтось усмирив когось, провчив, приборкав чиєсь свавілля” (USJP та WSFzP) у контексті: [...] *tarnobrzaska jedenastka nie pozwoliła sobie utrzeć nosa* [...] (korpus.pl). У цьому контексті розширення обсягу денотації з *ktoś* (особа) на *coś* (одинадцятка) відбувається через упущення елемента контексту, що безпосередньо вказує на суб’єкта дії: *одинадцять гравців команди* → *одинадцятка*. Цей елемент залишається мислимим у контексті;

3) персоніфікація через вживання іменників на позначення групи людей, місцем праці яких є журнал, радіо, фірма, кооператив, зоопарк, фонд, організація, банк, театр, комісія, партія, засоби телекомунікації, телестанція, фабрика, підприємство, а місцем навчання є вуз, клас.

У цій групі персоніфікація відбувається через метонімічний перенос “місце роботи або навчання” замість “люди, що там працюють або вчатьсь”. Наприклад, інноваційні зміни в межах НФО (*ktoś*) *załamał ręce (nad czym / kim)* “хтось співчуває чомусь, комусь, хтось стає смиреним, безпорадним, розчарованим; хтось нарікає, впадає у розпач” (SFWP) у контексті: [...] *Także prasa na kontynencie załamała ręce nad raportem Huttona*. [...] (korpus.pwn.pl). Інноваційний фразеологізм у цьому контексті стосується дії преси, а не самої людини, як це передбачає традиційна сполучуваність ФО. У цьому випадку розширення сполучуваності ФО побудоване на принципі метонімічного переносу “преса” замість “особа, яка створює пресу, яка працює в пресі”.

Окрему групу прикладів цього типу становлять контексти з персоніфікацією владних структур (25 ФО у 57 контекстах, з них у позиції підмета 44 контексти, у позиції додатка – 5 контекстів, у позиції підмета та додатка – 8 контекстів). Наприклад, у контексті: [...] *Żeby Piskorski mógł zostać prezydentem, UW rzuciła się w ramiona SLD* [...] (korpus.pl). У цьому контексті інноваційний фразеологізм стосується дії двох польських партій, а не самої людини, як це передбачає традиційна сполучуваність ФО (*ktoś*) *rzuci się (komuś) w ramiona*. В результаті інновації ФО розширює своє денотативне значення через абстрагування виконуваної дії, яка стає “ірреальною”.

2. Персоніфікація територій (країна, місто, село, континент) (23 ФО у 48 контекстах, з них у позиції підмета 36 контекстів, у позиції додатка – п’ять контекстів, у позиції підмета та додатка – сім контекстів):

Розширення сполучуваності у цій групі інновацій відбулося на основі метонімічного переносу “країни, континенти і частини світу” замість “люди, що проживають на цих територіях”. Прикладом цієї групи інновації розширення сполучуваності кінематичної ФО на позначення емоцій є інновація *kraj+kręci nosem+na co* у контексті: [...] *Trudno wyobrazić sobie jakikolwiek kraj kręcący nosem na darmowe pieniądze przeznaczone na promocje inwestycji* [...] (korpus.pl.). У цій інновації відбувається розширення сполучуваності ФО (*ktoś*) *kręci nosem*, синтаксичну схему якої зафіксовано у SFWP у вигляді “*Kto+kręci nosem, Kto+kręci nosem+na co*”, через заміну *kto* (хто) (особовий підмет) на *co* (що) (неособовий підмет), при цьому розширюється обсяг денотації ФО.

3. Персоніфікація предметів (15 ФО у 24 контекстах, з них у позиції підмета 20 контекстів, у позиції додатка – чотири контексти), наприклад: (*ktoś*) *przyjmuje+paliwo+z otwartymi ramionami*: [...] *Ale już sama zmiana tej nazwy na “biopaliwo” umniejsza bardzo mocno możliwość, że tak powiem, przyjęcia tego paliwa z otwartymi ramionami* [...] (korpus.pl). Як прямий додаток у цьому контексті вживається іменник *paliwo*, а не назва на позначення особи, як це передбачає традиційна сполучуваність ФО (*ktoś*) *przyjmuje (kogoś) z otwartymi ramionami* “хтось приймає, вітає когось з радістю, задоволенням” (WSFJP). У цьому випадку розширення сполучуваності через зміну іменника на позначення особи на іменник, що позначає предмет, сприяє підвищенню абстрактності виконуваної дії.

4. Персоніфікація абстрактних понять (12 ФО у 19 контекстах, з них у позиції підмета вісім контекстів, у позиції додатка – 11 контекстів):

Прикладом інновації розширення лексичної сполучуваності цієї групи є зміни в межах НФО (*ktos*) *pokazał pazury* “про когось, хто показав свою приховану силу, незалежність, перевагу над кимось; продемонстрував, на що він здатен” (SFWP) / “хтось показав, відкрив свою погану сторону” (WSF) / “хтось показав, що може бути грізним” (PWN) у контексті: [...] *Lokaty nie są odnawiane. Pieniądze czekają więc na swoich właścicieli. Inflacja pokazuje pazury* [...] (korpus.pl).

5. Персоніфікація явищ природи (три ФО у трьох контекстах у позиції підмета):

Прикладом персоніфікації явищ природи є інноваційні зміни лексичної сполучуваності НФО (*ktos*) *zagra (komuś) na nosie* “хтось насміхається над кимось, зневажає когось; хтось зробить комусь на зло” (WSF) у контексті: [...] *Kolejarz Stróże mają zostać rozegrane za tydzień, tzn. 2 października o godz. 15. O ile oczywiście aura znów nie zagra piłkarzom na nosie* [...] (korpus.pl). У цьому контексті погода персоніфікується, їй приписується невербальна поведінка людини. Варто зазначити, що в інноваціях цієї групи розширення сполучуваності ФО побудоване на принципі метафоричного переносу “природа” – це “особа”, адже природа, як і людина, є непередбачуваною, капризною. Отже, у зазначеному контексті природа наділена рисами поведінки та емоціями людини.

На нашу думку, при застосуванні в тексті інновації розширення сполучуваності ФО, як і будь-якої іншої інновації, підтверджується виокремлений Ю. Гвоздаревим²⁴ закон семантичного балансу, що діє при утворенні фразеологізмів. Суть його полягає в тому, що слово, набуваючи в складі одиниці нове фразеологічно зв'язане значення, втрачає стільки ж старої якості, скільки набуває нової. На нашу думку, закон цей також діє при зміні ФО: модифікована ФО набуває стільки нового значення, скільки втрачає старого. У цьому випадку діє закон компенсації – втрачаючи щось, ФО набуває щось йому рівноцінне. Отже, при інновації розширення сполучуваності у ФО збільшується здатність фразеологізму вступати в непередбачені нормою зв'язки, в результаті чого денотативне значення ФО розширюється, а сигніфікативне – звужується чи абстрагується. На “посилення абстрактності та втрату фразеологізмом мотивованості” як тенденцію у розвитку фразеологічного значення вказують В. Білоноженко та І. Гнатюк²⁵.

II. Фразеологічні інновації, утворені під впливом максимального контексту

У таких контекстуальних інноваціях саме контекст нівелює традиційне предметне значення ФО, реалізуючи при цьому нове сигніфікативне значення, на яке нашаровується додаткове оцінне конотативне значення. В основі такого контекстуального перетворення лежить ефект “обманутого очікування” (термін Р. Якобсона²⁶) та порушення традиційної ситуативної сполучуваності ФО. Така дестабілізація семантичної структури ФО може проявлятися через наявність у контекстуальному тлі ФО елементів двох типів: 1) які поєднуються з одним з компонентів ФО чи з усією ФО формальним зв'язком, тобто, відновлюють її буквально розуміння; 2) які поєднуються з одним з компонентів чи з усією ФО семантичним зв'язком. Ці елементи контекстуального тла ФО можуть перебувати не в безпосередньому зв'язку з ФО, а бути віддаленими складовими, що задають ФО, а відповідно, й усьому контексту нетипового звучання, увиразнюють потенційну багатозначність стійкого словосполучення.

Зафіксовані фразеологічні інновації, що виникли під впливом максимального контексту, ділимо на дві групи: 1) **власне семантичні інновації** (п'ять ФО у п'яти контекстах), в яких причиною та результатом зміни семантики є контекст (при можливих незначних структурних змінах ФО); 2) **інновації, побудовані на стилістичному прийомі подвійної актуалізації**²⁷ (18 ФО у 29 контекстах), що базуються на реалізації фразеологіч-

²⁴ Гвоздарев Ю.А. Основы русского фразеобразования. Ростов, 1977. С. 175.

²⁵ Білоноженко В., Гнатюк І. Функціональна та лексична розробка українських фразеологізмів. С. 85.

²⁶ За Арнольд И.В. Стилистика современного английского языка. Москва, 1990. С. 70.

²⁷ Білоноженко В., Гнатюк І. Функціональна та лексична розробка українських фразеологізмів. С. 87–106; Хороз Н. Трансформації фразеологізмів у текстах сучасних хорватських газет. С. 10–12.

ного та буквального значення через введення ФО у контекст, в якому присутні елементи, що у формальному, словотворчому чи семантичному плані близькі до її компонентів або до всієї ФО.

1. **Власне семантичні інновації** без значних змін структури НФО – (*ktoś*) *stuka się (palcem) w głowę* зі значенням “хтось стверджує (часто виконуючи жест стукання пальцем в чоло, в голову), що хтось говорить, робить дурниці”; “хтось раптово відреагував на якусь недоречність, дурницю” (USJP і WSFzP) – зафіксовано, наприклад, в інновації (*ktoś*) *stuka się po głowie* в контексті: [...] *Ale pokazałem na tych mistrzostwach, że jestem wszechstronnym zawodnikiem. – Z żalem rozstaje się Pan z tym turniejem? – Oczywiście. Teraz człowiek może się stukać po głowie, że skoro wygraliśmy ze Stanami, to można było pokonać innych [...]* (korpus.pl). Зазначений контекст звужує та модифікує значення ФО. У цьому випадку ФО передає значення “дорікати собі”. Варто також зазначити, що несуттєва для зміни значення ФО заміна прийменникового компонента з *w* на *po* оживляє образ жесту, закладений в ФО, та, на відміну від нормативного компонента, передбачає багаторазове виконання дії.

Прикладом значних семантичних перетворень, спричинених вживанням НФО (*ktoś*) *przeciera oczy ze zdziwienia / zdumienia* “хтось не вірить, є здивований, сильно вражений” (WSFzP) у **негіповому для неї оточенні**, є обігрування цієї ФО у контексті: [...] *W tej sytuacji nie powinniśmy w ogóle startować w europejskich pucharach. Żaden stadion w Polsce nie nadaje się do rozgrywania meczów w grudniu czy w lutym. Trzeba wreszcie przetrzeć oczy. Jeśli państwo, regiony, samorządy będą liczyć wyłącznie na prywatnych właścicieli, jeśli chodzi o zadaszenie i podgrzewane płyty na stadionach, to są w dużym błędzie [...]* (korpus.pl). Вирішальними в семантичній модифікації значення ФО є контекстуальні елементи *nie nadaje się* і *w dużym błędzie*, які розгортають в інший бік образ, закладений в ФО: “протерти очі, щоб краще бачити, щоб побачити реальний стан речей”. Саме через таке контекстуальне переосмислення ФО набуває okazionalnego значення “прозріти, прийти до тями, зрозуміти реальний стан речей”. Варто також зазначити, що в межах цієї ФО відбулася граматична зміна виду дієслівного компонента.

НФО (*ktoś*) *drze włosy z głowy* “хтось дуже побивається, часто виконуючи при цьому жест, що нагадує виривання собі волосся” (WSFzP) при незначних структурних змінах (а саме зміні порядку розташування компонентів) на (*ktoś*) *włosy z głowy drze*, отримала цілком нове, зумовлене не перестановкою компонентів, а контекстом значення “хтось обурюється, виражає незадоволення”: [...] *jedni wychodzili z jego koncertu zachwyceni, inni zaś – bardziej purystycznie nastawieni – włosy darli z głowy, ale nikt nie był zduszony [...]* (korpus.pl). ФО (*ktoś*) *stoi jak słup soli* “хтось стоїть нерухомо, бездумно” у дещо видозмінений формі (*ktoś*) *jak słup soli stoi* під впливом контексту розширила своє значення додатковою семою “хтось стоїть нерухомо, **перелякано**” в контексті: [...] *odpychał od siebie rozczapierzone palce, wyciągnięte ręce matek, ojców, dłonie wijące się bezsilnie w powietrzu. A ksiądz wciąż jak słup soli stał i nie błogosławił nawet [...]* (korpus.pl).

2. **Стилістичний прийом подвійної актуалізації** базується на актуалізації лексичного значення компонентів ФО при реалізації семантичної двоплановості ФО, яка одночасно сприймається в двох можливих планах: аналітично-лексичному та цілісно-фразеологічному. Такий прийом є результатом свідомого порушення принципу семантичного узгодження ФО з лексичним тлом висловлювання²⁸.

В умовах застосованого прийому подвійної актуалізації маємо справу зі співіснуванням в одному формальному контексті двох смислових контекстів, кожен з яких проявляє одне з актуалізованих значень ФО – вільне та зв’язане. Пунктом зіткнення цих двох контекстів

є ФО. А метою застосування аналізованого прийому, на думку А. Кригер, є “виштовхування” читача з його мовних і розумових схем та спонукання його до активного

²⁸ Filip G. Gry językowe Jana L.ama. Rzeszów, 2003. S. 195.

сприйняття²⁹. При цьому, як зауважує Г. Філіп, адресат повинен мати оптимальну лінгвістичну, соціокультурну, а також “поетичну” компетенцію, яка є вмінням розпізнавати маневрування адресантом лінгвістичними можливостями з метою досягнення задуманого ефекту³⁰. Отже, адресат і адресант повинні володіти спільними знаннями, необхідними для кодування та декодування цих двох смислових контекстів, створених через обігрування ФО.

Кожне слово, ставши компонентом ФО, на думку Н.Шадріна, набуває “подвійної” сутності: воно входить до складу структурно і семантично складного цілого як його інтегральна частина і водночас зберігає потенційні властивості самостійної семантичної одиниці³¹. Прийом подвійної актуалізації повною мірою використовує протиріччя між цими двома сутностями компонентів ФО. Відбувається відновлення вже затертої метафоричності ФО.

Цікавим є той факт, що ФО, яка виникає в контексті як цілісне формально-семантичне багатокомпонентне утворення, саме в контексті* відроджує свій буквальний сенс. Таким чином, контекст дає змогу адресату / адресанту вловити та простежити розвиток значення ФО від конкретного / буквального до метафоричного.

Прикладом таких семантичних змін є контекстуальне обігрування НФО *placz i zgrzytanie zębów* “а) євангельське визначення пекельних мук; б) важка ситуація, горе, клопіт” (WSFzP) у контексті: [...] *gospodarka rynkowa. To jest dopiero istna droga krzyżowa, prawdziwe martyrium. Po prostu kazamaty, lochy, w których wtrącany do ciemnicy naród wije się z głodu na rogożu. Porzucony, odrzucony, odstawiony od cycka. Toteż jak Polska długa i szeroka, słyhać placz i zgrzytanie zębów, które bolą. Jęk skrzywdzonych niesie się ponad krajem i dudni ponurym echem w telewizji publicznej [...]* (korpus.pl). Для реалізації семантичної двоплановості ФО *placz i zgrzytanie zębów* помістили в контекст таким чином, що в її пре- і постпозиції ФО містяться слова (*słyhać i które bolą*), що відновлюють її дослівне розуміння. Елемент постпозиції *które bolą*, який стосується компонента ФО *zęby*, загострює значення важкості ситуації та горя. Таке контекстуальне оточення спричиняє посилення ослабленої мотивованості ФО та вибудовує контрастне сприйняття цілісного фразеологічного значення ФО з сумарно-аналітичним значенням змінного словосполучення. Цей прийом також посилює експресивність висловлювання.

Не менш цікавий приклад подвійної актуалізації, що водночас виражає іронічне ставлення автора до особи, якої стосується обігрована НФО (*któs posypał (sobie) głowę popiołem* “хтось публічно визнав свою провину і виявив скорботу, розкаяння” (WSFzP), представлено в контексті: [...] *Wyjaśnił, że patronem LPR jest św. Wojciech, a jego relikwie złożone są w Gnieźnie, a nie w Toruniu. – Cieszę się, że pan poseł deklaruje posypanie głowy popiołem i proponuje, żeby w następną środek popielcową wybrał się pan nie do Częstochowy, ale do Gniezna i tam na kolanach z workiem popiołu na głowie przeproszał za program i działania SLD – mówił Giertych [...]* (korpus.pl).

Таким прикладом є розірвання структури НФО* (*któs zgrzyta zębami* “хтось злиться, проявляє гнів, лють, сердиться від безсилля” (SFWP) обставиною способу дії *dosłownie* у контексті: [...] *Ten wielki artysta, który umarł w opuszczeniu bliski wariacji, w Rzymie, który zgrzytał dosłownie zębami, gdy wspominał lata spędzone w Polsce [...]* (korpus.pwn.pl). Зазначена обставина не просто розриває структуру ФО – вона підкреслює правдивість висловлення, вказує на те, що у висловлюванні немає перебільшення, і водночас актуалізує буквальне значення ФО.

²⁹ Krygier A. Upozorowane frazeologizmy i upozorowane defrazeologizacje w twórczości poetyckiej Stanisława Barańczaka – mechanizm konstrukcji // Synchroniczne i diachroniczne aspekty badań polszczyzny. Materiały II Kolokwium Językoznawczego. Szczecin, 1994. T. 1. nr 1. S. 138.

³⁰ Filip G. Gry językowe Jana Lama. Rzeszów, 2003. S. 24.

³¹ Шадрин Н.Л. Контекстуальное преобразование фразеологических единиц как проблема сопоставительной стилистики. Саратов, 1991. С. 172.

* Йдеться про спеціально створений автором контекст, в якому відбувається відновлення дослівного розуміння ФО.

* Приклади розірвання структури ФО не вважаємо інновацією-розширенням, оскільки вставлений елемент не стосується самої ФО – він є елементом цілого речення.

Прикладом розірвання структури ФО, поєданого з прийомом подвійної актуалізації, є зміни в межах НФО (*ktoś skacze z radości*). Обставина способу дії *skacze (jak?) – do góry*, шляхом дублювання елемента значення дієслова *skakać* “відштовхуватися ногами від землі та підніматися **догори** [...]”, модифікує та підсилює значення цілої ФО семою “добре (тішитися, бути задоволеним)”. Сема “добре” з’являється через дублювання додатковим компонентом когнітивної просторової метафори “верх – це добре”, закладеної в структурі ФО та буквально переданої обставиною *do góry*. Таким чином відбувається актуалізація буквального розуміння виконуваного руху тіла людини у контексті: [...] *W taki oto prosty sposób obraz Sejmu zostanie utrwalony w oczach społeczeństwa jak należy. I wilk będzie syty, i owca zostanie ostrzyżona. Telewizjz zaś będzie skakał do góry z radości, musi tylko uważać, by przy tych podskokach nie połamał sobie nóg. Ale prawdziwa radość ma swoją cenę [...]* (korpus.pl). Розриваючи НФО, автор інновації не лише підсилює її семи “радість, веселість”, зафіксовані в дефініції “хтось з приводу чогось дуже тішиться чи бурхливо проявляє свою радість” (ISJP), а й, уводячи в наступному реченні компонент ФО *podskoki*, який актуалізує буквально значення ФО, надає певну оцінку події, висвітлений у тексті, виражає своє іронічне, саркастичне ставлення до представленої ним ситуації. Аналізована ФО стає для автора допоміжним засобом у вираженні власного ставлення, вона також підкреслює неоднозначність, фальшивість причин радості. Так у контексті відбувається актуалізація двох планів змісту ФО: фразеологічного значення та значення вільного словосполучення на позначення значущого руху тіла.

Отже, у проаналізованих корпусах текстів польської мови виявлено інновацію розширення лексико-семантичної сполучуваності в 75 ФО у 265 контекстах, що полягає в зміні лексико-семантичної сполучуваності ФО, зафіксованої у словниках. Розширення сполучуваності відбувається через заміну *kto* (істота – людина) на *co* (неістота), при цьому розширюється обсяг денотації ФО. Таке відхилення від норми яскравіше відтінює закладені в мові потенційні можливості вживання ФО, дає змогу через ефект новизни та несподіванки привернути увагу адресата, керованого бажанням глибше пізнати сенс оновленої ФО. У результаті розширення сполучуваності фразеологізму його денотативне значення також розширюється. Сигніфікативне ж значення зазнає вищого ступеня абстрагування через перехід від виконуваного людиною невербального знака до уявного перенесення виконуваної дії на явища природи, предмети, організації та угруповання, абстрактні поняття, території та владні структури, яким така дія непритаманна. Тобто, відбувається ментальний перехід від “людини” до “предмета” через асоціацію цього “предмета” з “людиною”.

Фразеологічні інновації, що виникли під впливом максимального контексту (13 ФО у 34 контекстах), зокрема інновації з застосуванням прийому подвійної актуалізації, є результатом співіснування у одному контексті двох смислових контекстів. Таке інноваційне обігрування НФО будується на використанні у контексті ефекту “обманутого очікування”, що дає змогу авторові інновації залучити читача до активної реінтерпретації сенсу чи сенсів. Обігрувана таким чином ФО служить для оживлення образу, що ліг в її основу, та руйнуючи існуючі нормативні схеми сприйняття, повторно метафоризує контекст. Власне семантичні інновації виникають в результаті незначного порушення семантичного балансу у максимальному контексті ФО через розставлення дещо інших, ніж вимагає НФО, прерогатив її поєднання з вказівним мінімумом. Вказівним мінімумом для ФО є певний елемент мовленнєвого ланцюга сенсів, що несе необхідну семантичну вказівку на значення ФО. У випадку власне семантичних інновацій цей мовленнєвий ланцюг сенсів “витаєгує назовні” дещо інше, незафіксоване словниками значення ФО.

CONTEXTUAL INNOVATIONS OF POLISH KINEMATICAL PHRASEOLOGISMS DENOTING EMOTIONS

Oksana LOZYNSKA

*L'viv Ivan Franko National University
1, Universytets'ka Str., L'viv, 79000, e-mail: oxanalozynska@rambler.ru.
The Chair of Polonic Philology*

Contextual innovations as a type of changes of Polish kinematical phraseological units denoting emotions are analyzed in the article. Their types and peculiarities of functioning in the texts of the modern Polish language are established, an attempt is also made to find out reasons of their emergence.

Key words: kinematical phraseological unit, normative phraseological unit, phraseological innovation, contextual innovation.

КОНТЕКСТУАЛЬНЫЕ ИННОВАЦИИ ПОЛЬСКИХ КИНЕМАТИЧЕСКИХ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ, ОБОЗНАЧАЮЩИХ ЭМОЦИИ

Оксана ЛОЗИНСКАЯ

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко
ул. Университетская, 1, Львов, 79000, e-mail: oxanalozynska@rambler.ru.
Кафедра польской филологии*

В статье проанализированы контекстуальные инновации как один из типов изменений польских кинематических фразеологических единиц, служащих для обозначения эмоций. Определены их разновидности и особенности функционирования в текстах современного польского языка, предпринята попытка выяснить причины их появления.

Ключевые слова: кинематическая фразеологическая единица, нормативная фразеологическая единица, фразеологическая инновация, контекстуальная инновация.

Стаття надійшла до редколегії 07.12.2011.

Прийнята до друку 23.12.2011.